

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: АНАЛІЗ ВИКЛИКІВ ВОЄННОГО ЧАСУ

PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR PARTICIPANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS: AN ANALYSIS OF THE WARTIME CHALLENGE

Автором проаналізовані питання психологічної підтримки учасників освітнього процесу.

Зазначено, що збройна агресія Російської Федерації й оголошення в Україні воєнного стану зумовили появу стресу в людей. Це все призвело до того, що значна кількість учасників освітнього процесу дістали психологічні травми різного ступеня, які можуть спричинити посттравматичний розлад і потребують постійної психологічної підтримки та допомоги.

Вивчено основні ознаки погіршення психічного здоров'я. Відзначено, що окремо ці ознаки можуть характеризуватися тимчасовими відхиленнями від норми, але в сукупності вони можуть свідчити про погіршення психічного здоров'я.

У статті розглянуто основні напрями психологічної підтримки здобувачів освіти, що опинились у складних життєвих обставинах унаслідок збройної агресії.

Зазначено, що в умовах воєнного стану особливо актуальною постає проблема адаптації та соціалізації переселенців (як в Україні, так і за кордоном). Розглянуто соціально-психологічну модель сценаріїв розвитку подій і наявних загроз у сфері задоволення освітніх потреб дітей українських біженців.

Зазначено, що необхідно враховувати сучасні обставини організації освітнього процесу в дистанційному форматі навчання, оскільки онлайн-освіта через власні особливості може психологічно впливати на розвиток дитини у процесі навчання. Окрім того, дедалі більшого значення набувають специфічні психологічні явища, серед яких ефект присутності й ефект поділяння емоцій (обмін емоціями, співпереживання).

Відзначено, що провідну роль у збереженні позитивного емоційного стану здобувачів освіти відіграє гармонійний психоемоційний стан викладача, зокрема його психічне здоров'я, адже душевний спокій і гідний приклад моральної, урівноваженої, доброзичливої поведінки педагога може впливати на формування світогляду дитини.

Ключові слова: психологічна підтримка, психологічний супровід, подолання стресу, воєнний стан, освітній процес, учасники освітнього процесу.

The author analyzed the challenges of wartime in the issue of psychological support for participants in the educational process.

It was noted that the armed aggression of the Russian Federation and the declaration of martial law in Ukraine became a stress for all participants of the educational process. All this led to the fact that a significant number of participants in the educational process received psychological injuries of varying degrees, which can lead to post-traumatic stress disorder and require constant psychological support and assistance.

The main signs of deterioration of mental health were studied. It is noted that individually these signs can be characterized by temporary deviations from the norm, but in aggregate they can indicate deterioration of mental health.

The main directions of psychological support of education seekers who found themselves in difficult life circumstances as a result of armed aggression were considered.

It was noted that in the conditions of martial law, the problem of adaptation and socialization of immigrants (both in Ukraine and abroad) becomes especially urgent. The socio-psychological model of scenarios of the development of events and existing threats in the field of meeting the educational needs of Ukrainian refugee children is considered.

It is noted that it is necessary to take into account the modern circumstances of the organization of the educational process of educational institutions in the distance learning format, since online education has its own psychological features of the child's development in the learning process. In addition, specific psychological phenomena, including the effect of co-presence and the effect of sharing emotions, are gaining more and more importance.

It is noted that the harmonious mental state of the teacher himself, in particular his mental health, plays a leading role in preserving the positive emotional state of the students of education, because the state of mental peace and a worthy example of moral, balanced, benevolent behavior of the teacher has a significant subconscious influence on the formation of the child's worldview.

Key words: psychological support, psychological support, overcoming stress, martial law, educational process, participants in educational process, psychological support.

УДК 159.9:378 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.47.27>

Черушева Г.Б.

к.пед.н., доцент,
професор кафедри філософії, права та соціально-гуманітарних дисциплін,
завідувач відділом профорієнтаційної роботи
Національна академія статистики,
обліку та аудиту

Плазова Т.І.

к.істор.н.,
доцент кафедри воєнної історії
Національна академія сухопутних
військ імені гетьмана Петра
Сагайдачного

Андрущенко Н.В.

к.пед.н.,
старший викладач кафедри дошкільної
освіти
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

Визначення проблеми. Збройна агресія Російської Федерації й оголошення воєнного стану в Україні стали психологічним викликом для всіх соціальних груп, незалежно від роду діяльності. Постійні повітряні тривоги, ракетні удари, страх за близьких, соціально-побутові проблеми, пов'язані з виїздом із постійного місця проживання, – основні причини порушень психічного здоров'я людей.

В умовах війни, нестабільності, руйнування звичного способу життя освітній простір є і має залишатися не лише місцем

набуття знань, а й простором безпеки та психологічної допомоги, основою душевного благополуччя та психічного здоров'я. Отже, актуальність теми дослідження визначається соціальною та політичною ситуацією, що нині склалася в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему психологічної підтримки та супроводу учасників освітнього процесу вивчали у своїх працях Л. Анищенко [1], І. Булах, Л. Григоровська [4], Е. Зеєр, Я. Камбалова [6], І. Кдинова [6], Л. Міхеєва [2], Л. Найдьо-

нова [3], Є. Пуховський [6], М. Слюсаревський [4], В. Федько [5], Я. Цехмістер [7], М. Шерман [6] та інші.

Мета дослідження – окреслити основні виклики воєнного часу щодо психологічної підтримки учасників освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Воєнні реалії значно порушили звичний для дитячого сприймання плин життя. Події, що нині відбуваються в Україні, – це стрес для всіх учасників освітнього процесу.

Унаслідок бойових дій значна кількість людей дістала психологічні травми різного ступеня, які ускладнюють або розривають спілкування з рідними та друзями, викликають почуття тривоги та страху, чим заважають адаптації дітей до нинішніх умов, перешкоджають ефективному вирішенню освітніх завдань,

вимагають особливої уваги та зусиль усіх учасників освітнього процесу.

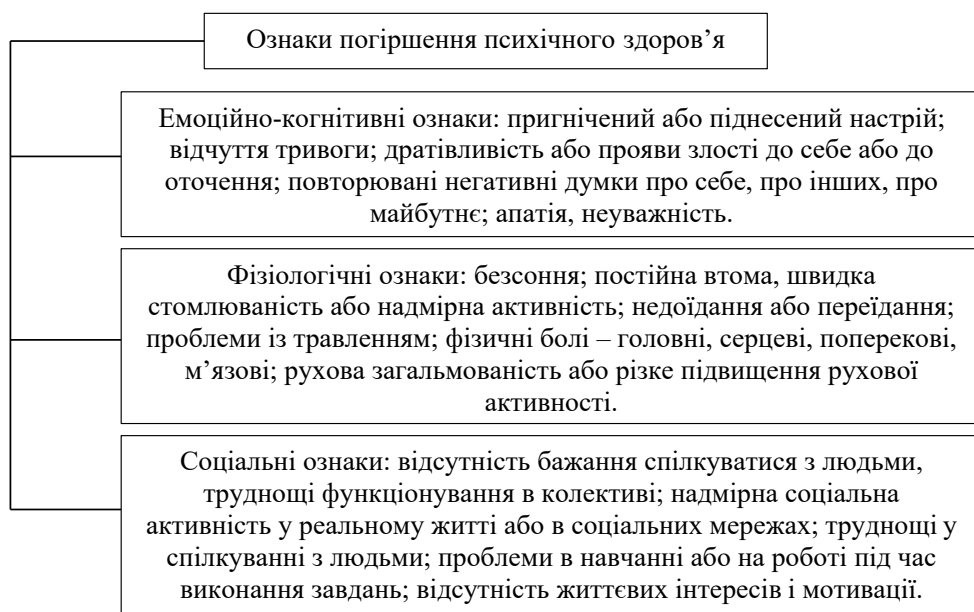
Психічний компонент людини надто складний, динамічний і неоднозначний. Тому варто навчитися розпізнавати ознаки погіршення психічного здоров'я та вчасно реагувати на них (рис. 1).

Зауважимо, що в певній сукупності всі ці ознаки можуть свідчити про погіршення психічного здоров'я.

Основні проблеми, що виникають у наших співвітчизників, згруповані в табл. 1.

У таких умовах основними напрямками психологічної підтримки здобувачів освіти, що опинились у складних життєвих обставинах унаслідок воєнних дій, є:

1. Діагностика психологічного стану.
2. Стабілізація психоемоційного стану.

Рис. 1. Основні ознаки погіршення психічного здоров'я

Джерело: [2, с. 152–153]

Таблиця 1

Класифікація проблем, що виникають у наших співвітчизників

№	Проблеми
1.	Надзвичайна чутливість сенсорних систем осіб, що пережили бомбардування, чули сигнали повітряної тривоги, перехувалися в бомбосховищах і підвалах.
2.	Дисоціація (за особистими суб'єктивними спостереженнями як спеціаліста за мешканцями окупованих територій).
3.	Соматоформні розлади: специфічний дискомфорт у тілі, біль у м'язах невідомої етіології, підвищення артеріального тиску, поява та / або загострення хронічних захворювань, прояви серцево-судинних захворювань.
4.	Розлади поведінки в дітей.
5.	Травмувальні події, особливо смерть близьких.
6.	Медіатравма.
7.	Залежність від новин, що виражається в постійній перевірці інформації з різних джерел.
8.	Почуття тривоги та страху, панічні атаки, гнів, лють, відчуття «провини вцілілого».

Джерело: [1, с. 5]

3. Подолання негативних проявів у поведінці (агресія, ворожість тощо).

4. Налагодження соціальних зв'язків.

5. Інтеграція в мікросередовище (група, клас, громада).

6. Налагодження стосунків у сім'ї.

7. Подолання наслідків психологічної травми.

8. Подолання труднощів у навчанні [5, с. 173].

Варто зазначити, що в умовах воєнного стану особливо актуальною постає проблема адаптації та соціалізації переселенців (як в Україні, так і за кордоном). Особливо це стосується дітей.

Тому вітчизняні науковці активно долучаються до вирішення проблем організації освітнього процесу дітей, які виїхали за кордон [4, с. 4]. Тож науковці Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України провели соціально-психологічне моделювання сценаріїв розвитку подій і наявних загроз у сфері задоволення освітніх потреб дітей українських біженців. За короткий час була розроблена початкова психолого-комунікаційна модель для подолання низки проблем, які терміново потрібно вирішити на першому (організаційному) етапі, щоб максимально захистити права маленьких українців на дитинство та на навчання рідною мовою.

Запропонована модель передбачає зазначені організаційні заходи (табл. 2).

У психологічному вимірі ця модель наповнена значеннями, які запобігають формуванню комплексу жертви в дитини-біженця, направлені на сприйняття себе як дослідника міжкультурних переваг і відмінностей, який набуває нових мультикультурних компетенцій для побудови кращого демократичного майбутнього України. Набуття таких компетенцій, безумовно, стане важливим для дітей внутріш-

ньо переміщених осіб, які були вимушені переїхати в інші регіони.

Розроблену модель передано до Міністерства освіти і культури України та Служби освітнього омбудсмена України. Автора цієї моделі – Л. Найдюнову – призначено експертом-психологом Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану [4, с. 5].

Також необхідно враховувати сучасні обставини організації освітнього процесу у форматі дистанційного навчання.

Дистанційна освіта – це передусім форма навчання з використанням персональних комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, електронних підручників, які забезпечують інтерактивну взаємодію викладачів і слухачів на різних етапах навчання, самостійну роботу з матеріалами інформаційної мережі.

Варто зазначити, що дистанційне навчання має свої переваги (рис. 2) та недоліки.

Основним недоліком дистанційного навчання, на нашу думку, є неможливість установлення особистого контакту між здобувачем освіти та викладачем. Серед інших недоліків дистанційного навчання:

- відсутність необхідних технічних засобів у дітей;

- не завжди є доступ до якісного інтернет-зв'язку;

- зменшення результативності навчання.

М. Шерман виокремлює шість моделей дистанційного навчання, які нині застосовуються в Україні:

- навчання з використанням мультимедійних програм;

- автономне навчання;

- співпраця різних навчальних закладів;

- дистанційне навчання у ЗВО;

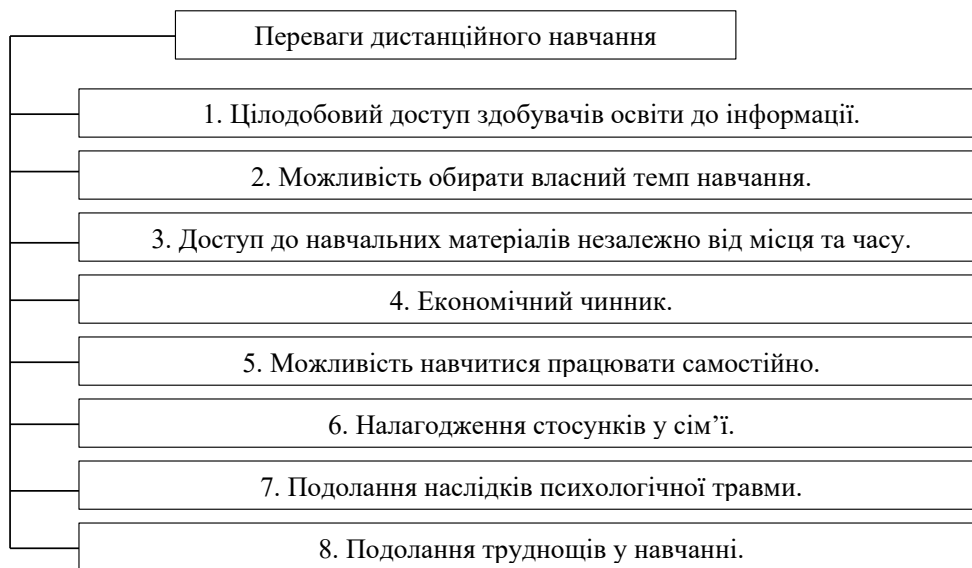
- дистанційне навчання в автономних навчальних закладах;

Таблиця 2

Основні організаційні заходи психолого-комунікаційної моделі задоволення освітніх потреб дітей українських біженців Л. Найдюнової

№	Організаційні заходи
1.	Легітимація на високому інституційному рівні «Усеукраїнської школи онлайн» як форми, що має офіційно доповнювати навчання в підготовчих класах і забезпечити безперервність дистанційного навчання українських дітей.
2.	Обговорення відкриття україномовних класів у країнах і громадах, що приймають біженців. Для викладання в таких класах доцільно залучати дорослих, які виїхали з дітьми.
3.	У разі браку спеціалістів з педагогічною освітою серед осіб, які супроводжують біженців, надання дозволу на педагогічну діяльність особам з іншою вищою (і, можливо, середньою професійною) освітою, за умови їхньої готовності до тимчасової перепідготовки.
4.	Створення програм ізпочаткування інтенсивних дистанційних курсів педагогічної перепідготовки, зокрема й розширеного навчання з надання першої психологічної допомоги травмованим дітям, специфіки роботи з біженцями.
5.	Онлайн-навчання консультантів зі створення персональних траєкторій навчання для українських класів з мінімальним наповненням.

Джерело: [4, с. 5]

Рис. 2. Переваги дистанційного навчання

Джерело: власна розробка

– самостійне засвоєння вивченого матеріалу [6, с. 18].

Важливо пам'ятати, що дистанційне навчання має бути максимально комфортним для дитини та не спричинити порушень її психічного здоров'я. Саме тому в цих умовах набувають значущості особливі психологічні феномени:

1. Ефект присутності, тобто відчуття одночасної присутності у спільному просторі, відчуття зникнення фізичної дистанції, поєднання закадрової реальності з фізичною реальністю життєвого світу дитини [3, с. 26].

2. Ефект поділяння емоцій (обміну емоціями, співпереживання).

Діти, які перебувають у режимі відеоконференції, бачать одне одного, можуть досягти цього ефекту. Цей соціально-психологічний ефект дуже важливий для формування комунікативних навичок дитини, її емоційно-вольового та соціального розвитку [3, с. 26].

Зворотний зв'язок і обмін емоціями є ключовою відмінністю асинхронного дистанційного навчання, тому необхідно докласти чимало зусиль, щоб надати дітям можливість навчатися синхронно дистанційно (якщо немає змоги фізично йти до школи) із тривалою взаємодією з викладачами [3, с. 26]. Потрібно запроваджувати навчання в дистанційно-віртуальному форматі, забезпечивши вчителів і учнів технічними засобами, адже відбудова або реконструкція навчальних закладів потребує деякого часу. Це вимагатиме також зміни адміністративних нормативів і процедур. Але те, що колись здавалося неможливим, нині наше суспільство вирішує спільними зусиллями. Це стосується і подальшої реформи

освіти, направленої на створення найкращих умов для розвитку кожної дитини.

На думку Ю. Цехмістера, «повоєнний період для української освіти буде передусім періодом відбудови та створення нових закладів. Нові заклади відповідатимуть європейським освітнім стандартам, бо процес їх створення базуватиметься на принципах і вимогах, суттєво відмінних від початкових. Зруйновані навчальні заклади в новому контексті зможуть розвиватися за інноваційними стандартами» [7, с. 45].

Не варто також забувати, що провідну роль у підтриманні позитивного емоційного стану здобувачів освіти відіграє гармонійний психоемоційний стан викладача, зокрема його психологічне здоров'я, адже душевний спокій і гідний приклад моральної, врівноваженої, доброзичливої поведінки можуть суттєво впливати на формування світогляду дитини.

Висновки із проведеного дослідження. Широкомасштабна війна загрожує стати тривалим виснажливим випробуванням, яке докорінно змінить на деякий час або назавжди умови життя багатьох учасників освітнього процесу. Психологічний супровід освітніх процесів вимагає системного підходу та має бути направлений на всі складові частини освітнього простору з урахуванням інтересів і потреб усіх його учасників

В умовах війни системоутворювальним вектором психологічної підтримки має стати консолідація зусиль у вирішенні гострих проблем, зосереджених навколо найуразливішої групи учасників освітнього простору – дітей, оскільки переживання дитиною воєнних реалій – це основний травмувальний негативний чинник

у створенні психологічних проблем в освітньому просторі для всіх вікових груп. Спільні зусилля всіх учасників освітнього простору, спрямовані на подолання дитиною наслідків воєнного часу, сприятимуть ефективності системи освіти загалом.

Воєнні реалії зачіпають усіх учасників освітнього процесу в Україні, усі вони мають різний ступінь психологічної травматизації, гостро сприймають події, які змінюють стабільність, надійність і безпеку навколишнього середовища.

Дистанційне навчання під час та після війни, психологічний супровід і реабілітація учасників освітнього процесу мають спрямовуватися на створення психологічного контексту соціальної реабілітації, відновлення продуктивності учасників освітнього процесу, сприяти переходу від психологічного поля обмежень до сфери інтелектуального та суб'єктивного розвитку.

Нині вже функціонують віртуальні освітні простори та дистанційні курси, що надають відповідні можливості для психологічної підтримки учасників освітнього процесу, виступають зручними, безпечними й економічно доцільними психолого-педагогічними інструментами.

Перспективою подальших наукових досліджень стане створення досконалої технології психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти України різного віку з урахуванням потенціалу їхнього внутрішнього розвитку. Це дозволить ефективніше долати наслідки переживання в них травматичного досвіду війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анищенко Л. Поранені реальністю: особливості надання психологічної допомоги вимушено переміщеним особам з України в Нідерландах. *Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд* : матеріали Всеукраїнського круглого столу, 7 квітня 2022 р. / за наук. ред. М. Слюсаревського та

ін. ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології, Асоціація політичних психологів України. Київ : Талком, 2022. С. 5–6.

2. Міхеєва Л. Психічне здоров'я дітей в умовах війни. *Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 24 червня 2022 р. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», каф-ра психології. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С. 152–156. URL: <https://hdl.handle.net/11300/18037>.

3. Найдьонова Л. Онлайн-практикуми з ментального здоров'я і психологічні хвилинки всеукраїнського розкладу: медіапсихологічні закони дистанційної підтримки навчання дітей під час війни. *Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд* : матеріали Всеукраїнського круглого столу, 7 квітня 2022 р. / за наук. ред. М. Слюсаревського та ін. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології, Асоціація політичних психологів України. Київ : Талком, 2022. С. 26–27.

4. Слюсаревський М., Григоровська Л. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. № 4 (1). С. 1–7. doi: 10.37472/v.naes.2022.4129.

5. Федько В. Психологічна підтримка здобувачів освіти та організація навчання під час війни. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми* : збірник матеріалів наукових доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 22 квітня 2022 р. Київ, 2022. С. 171–176.

6. The future of distance education in war or the education of the future (the Ukrainian case study) / M. Sherman et al. *Futurity Education*. 2022. № 2 (3). P. 13–22. doi: 10.57125/FED/2022.10.11.30.

7. Tsekhmister Y. Education of the future: from post-war reconstruction to EU membership (Ukrainian case study). *Futurity Education*. 2022. № 2 (2). P. 42–52. doi: 10.57125/FED/2022.10.11.28.